

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА МУЗИЧІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено комплексному дослідженню етнодемографічного розвитку села Музичі на Київщині на прикладі однієї сільської громади. Простежено, як змінювалася демографічна ситуація в селі протягом останніх десяти років. У дослідженні використано польові матеріали.

Ключові слова: етнодемографія, село Музичі, сільська громада, укладання шлюбу, розірвання шлюбу, народжуваність, смертність.

Сьогодні Україна перебуває у стані глибокої демографічної кризи. Зниження рівня народжуваності та підвищення рівня смертності призвело до природного зменшення чисельності населення. Соціально-економічні зміни призвели до несприятливих умов життя. Особливе занепокоєння викликає стан репродуктивного здоров'я населення сільської місцевості. Найбільш гострою і складною соціально-демографічною проблемою українського суспільства залишається нестабільність шлюбу, високий рівень розлучуваності населення, що безпосередньо негативно впливає на рівень народжуваності в державі.

Проблема відродження села набуває важливого значення не тільки для селянства, а й для усього народонаселення України. Адже село має бути не лише базою виробництва сільсько-господарської продукції. Воно повинно виконувати помітну роль у відтворенні населення, його трудового потенціалу, національної культури та духовності.

Демографічні процеси на території України стали предметом наукового зацікавлення ряду вчених. Серед сучасних дослідників до цієї теми зверталися В.Зінич¹, В.Крисаченко², О.Кислий³, К.Якуба⁴, С.Цапок⁵, Е.Лібанова⁶, В.Хвіст⁷ та ін. Проте, територія Київщини у демографічному аспекті на сьогодні лишається майже не дослідженою. Тому дана тема потребує комплексного вивчення.

Метою проведеного дослідження було виявити особливості репродуктивної поведінки сільського населення Київщини на тлі загальних тенденцій демографічного розвитку України. У ході польових досліджень в с. Музичі, було опитано сільську громаду близько – 70 осіб віком від 20 до 60 років. Окремо було опитано групу молоді.

В Україні збереглася тенденція до падіння шлюбності, яка виникла у 90-ті рр. У 2000 р. було зареєстровано 274,5 тис. шлюбів на 1000 жителів України (194,4 тис. в містах і 80,1 тис. в селах). У 2000 р. на 1000 осіб припадало в середньому 5,5 шлюбу, що було менше ніж 1999 року – 6,9. Проте впливає і та обставина, що у 2000 рік був високосним і шлюби відкладались. Незважаючи на загальну тенденцію зниження показників шлюбності по всій Україні, найбільше шлюбів було укладено у Чернівецькій області: на 1000 жителів 6,5, а найменше у Донецькій, Луганській, Чернігівській обл. – 5,0. Найбільш сприятливий вік для взяття шлюбу для жінок 20–24, а для чоловіків 25–29. У 2000 р. порівняно з 1989 р. для всіх поселень України показник віку зріс від 23,9 р. до 25,3 у чоловіків і від 21,9 до 22,8 у жінок⁸. У селі Музичі вік вступу у шлюб 20–23 роки для дівчат, а для хлопців 23–25.

Негативно впливає на народжуваність зменшення кількості шлюбів і збільшення кількості розлучень. Протягом тривалого часу показник реєстрації шлюбів та розлучень практично не змінювався. Це видно з таб.1, де взято для порівняння дані по Києво-Святошинському р-ну м. Києва та по с. Музичі Києво-Святошинському р-ну.

Таб.1. Порівняльні дані щодо кількості шлюбів та розлучень по Києво-Святошинському р-ну та по с. Музичі за 2004–2013 роки. (За даними Книги реєстрації актів цивільного стану про укладання шлюбу та Книги реєстрації актів цивільного стану про розірвання шлюбу)⁹.

Києво-Святошинський р-н			с. Музичі		
Рік	Загальна кількість шлюбів	Загальна кількість розлучень	Рік	Загальна кількість шлюбів	Загальна кількість розлучень
2004	1293	651	2004	4	–
2005	1580	722	2005	8	–
2006	1680	750	2006	2	–
2007	1884	738	2007	10	–
2008	1551	639	2008	13	–
2009	1542	543	2009	6	–
2010	1442	579	2010	4	–
2011	1832	289	2011	6	–
2012	1306	243	2012	5	–
2013	587	108	2013	–	–
I півріччя			I півріччя		

Україна належить до країн з високим рівнем розлучуваності, а в останні роки вона посідала 4-те місце серед країн світу. У 2000 р. було зареєстровано 197,3 тис. розлучень (162, 5 тис. у містах і 34,8 тис. у селах). Середня кількість розлучень на 1000 жителів збільшилась до 4,0. З 1999 р. цей показник становив – 3,5. Як правило, сільські жителі розлучаються значно рідше порівняно з міськими (вплив господарської функції та традиції непорушності шлюбу). Тільки в 4-х областях України – Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській, Херсонській у 2000 р. порівняно з попередніми роками кількість розлучень зменшилась. В інших областях цей показник зростає і найвищий його рівень – 4,7 був зафіксований у Донецькій, Луганській, Харківській областях, тобто в регіонах з традиційно високим рівнем розлучуваності.

Слід мати на увазі, що при розлученні припиняють шлюби не лише поточного, а й минулих років. У 2000 р. 54 % розлучень припадало на шлюби, які проіснували до 10 р., а це саме ті пари, які мали народжувати і виховувати дітей. Водночас з'явилася сприятлива тенденція зменшення частки припинених шлюбів тривалістю 1–4 роки. Останнім часом спостерігається тенденція відкладання вступу до шлюбу і народження дитини, що пов'язане із загальним падінням рівня життя. У цілому зараз стан сім'ї можна охарактеризувати як кризовий. Статистика розлучень свідчить, що майже кожна друга сім'я розпадається (48 %) ¹⁰.

Народжуваність в Україні знижується давно, водночас дедалі більше родин є малодітними. Традиції багатодітності відходять у минуле. Це загальна тенденція демографічного розвитку економічно розвинутих країн. Але існує межа зниження народжуваності, про яку не можна забувати, оскільки за нею іде втрата передумов для сприятливих демографічних перспектив. Області Західної України – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька, Хмельницька, характеризувалися тим, що тут брали шлюб у більш ранньому віці і мали вищий рівень народжуваності ¹¹.

За останні тридцять років в Україні переважаючим типом сім'ї стала дводітна. Згідно з даними обстежень ¹², приблизно половина сучасних українських жінок хоче мати одну дитину, решта – двох дітей. Хоча навіть ці плани з часом відкладаються, що підтверджують польові дослідження, проведені зокрема і в селі Музичі. З опитаних респондентів 57 шлюбних пар має по двоє дітей. Сьогодні сільська родина здебільшого має дві дитини, при цьому для

молодих сімей характерна наявність лише однієї дитини. Небажання мати наступну дитину різко зростає з віком жінки. Як підтверджує громадська думка, суспільство орієнтується на західні стандарти добробуту, прагнення до яких більшістю населення певний час реалізується шляхом відмови від народження другої дитини і наступних дітей, тобто за рахунок обмеження дітонародження.

Пізнє материнство насамперед пов'язане з прагненням молоді спочатку здобути освіту, досягти певних успіхів у професійній діяльності, а вже потім реалізувати себе у ролі батьків. Крім того, респонденти основною перешкодою для народження бажаної кількості дітей називали зайнятість і професійне навантаження, через що вони не мають достатнього часу для догляду за дітьми та виховання бажаної кількості дітей. Дехто не просто висунув припущення щодо можливих труднощів через професійну зайнятість та виховання дітей, а впевнився в цьому на власному досвіді. Переважна більшість дітей народжені у шлюбі, але не завжди цей шлюб є юридично оформленим. Вступ до повторного шлюбу збільшує вірогідність нового народження. Репродуктивні плани односельців стосовно народження дитини у повторному шлюбі значною мірою залежить від того, чи є в особи діти.

Нестабільність шлюбних відносин і висока ймовірність розпаду шлюбу – це є фактори, які сприяють зниженню народжуваності. Однією з особливостей сучасного етапу демографічного розвитку є поширення нових форм шлюбу – незареєстрованих (тобто за згодою, домовленістю сторін). Це типові прояви економічної та демографічної кризи у шлюбно-сімейній сфері життєдіяльності українського населення. Економічна нестабільність, зростання цін негативно відбилися на цих процесах. Внаслідок розлучень діти залишаються без одного із батьків. Труднощі у створенні нової сім'ї та зростання кількості позашлюбних народжень зумовлюють збільшення неповних сімей з дітьми.

Більшість дітей України народжують матері, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, за даними на 2000 рік, 17,3 % немовлят з'явилося на світ у матерів-одиначок або у батьків, шлюб яких не зареєстрований. Значно вищий цей показник для матерів дитячого та підліткового віку (до 18 років) – 36 %. Найбільша кількість позашлюбних дітей у південних і східних областях. Так, у АР Крим – 25,4 %, Херсонській області – 24,9 % і Миколаївській області – 23,9 %. Найменше їх у Західному регіоні: у Тернопільській – 5,6 %, Львівській – 6,9 %, Рівненській – 7,1 % областях. Сім західних областей і сусідня Хмельницька займають останні місця у рейтингу (з 18 по 25) народжених позашлюбних дітей¹³.

У місті і у сільській місцевості відбувається депопуляція – смертність населення перевищує народжуваність. Сьогодні у селі Музичі мешкає 1450 осіб, з них близько 50 корінних сімей¹⁴. За спостереженням автора, кількість населення суттєво зросла до близько 2500 осіб. Це пов'язано з переїздом із Києва міських жителів та мешканців інших областей. За п'ять років загальна кількість народжених дітей становить 108, у тому числі 61 дівчинка та 47 хлопчиків. У цей час загальна кількість померлих – 154 особи, з них 77 чоловіків і 77 жінок¹⁵.

Кількісні показники народжуваності у 2007–2013 роках у Києво-Святошинському р-ні та у с. Музичі (за даними м. Боярка. Журнал реєстрації народжуваності Києво-Святошинського р-ну)¹⁶.

Рік	Києво-Святошинський р-н	с. Музичі
2007	1862	21
2008	2123	19
2009	2100	23
2010	1986	20
2011	2074	17
2012	2251	29
2013 I півріччя	1301	9

Перехід до контрольованої народжуваності¹⁷ завершився як у місті, так і у сільській місцевості. Загальновідомо, що аборт залишається поширеним явищем обмеження народжуваності в Україні, хоча використовують й інші засоби. Поширення сучасних методів контрацепції сприяє запобіганню небажаної вагітності, зниженню кількості абортів, та їх ускладнень, а також регулюванню кількості дітей у сім'ї. На сьогодні головною причиною обмеження бажаної кількості дітей для жителів села Музичі є недостатній рівень матеріального забезпечення. Складна соціально-економічна ситуація в Україні позначається на селянах, зокрема і на мешканцях села Музичі, незважаючи на його близькість до Києва. Також важливими причинами небажання мати більшу кількість дітей стали незадовільні житлові умови і поганий стан здоров'я.

Переважну більшість дітей (86,6 %) народжують жінки віком до 30 років. Згідно зі статистичними даними, лише 6 % дітей народжується практично здоровими¹⁸. З часом стан здоров'я дітей погіршується, що негативно позначається на процесах відтворення населення. До того часу, коли дівчина вступає у репродуктивний вік, вона вже має низку захворювань. Не в останню чергу погіршення здоров'я жінок обумовлене суттєвим зниженням якості медичного обслуговування, недостатньою забезпеченістю необхідними ліками, обладнанням, непідготовленістю більшості стаціонарів до надання невідкладної медичної допомоги. Майже 68 % пологів відбуваються з ускладненнями, а питома вага безплідних жінок становить близько 7 % від чисельності жінок дітородного віку, тобто майже 870 тис. подружніх пар є безплідними через захворювання жінок¹⁹.

Невпевненість у майбутньому сім'ї призвела багатьох жителів до перегляду своїх шлюбних і репродуктивних планів. Як запевняють мешканці с. Музичі, на стан здоров'я й підвищення показників смертності вплинула Чорнобильська катастрофа 1986 року. Особливо гостро втрату домівки переживають переселені, а саме – цілі сім'ї, які змушені переїжджати на інші місця. Це стосується перш за все переселенців із Чорнобильської зони, які першими в Україні масово змушені були покинути рідну домівку.

У м. Чорнобиль 26 квітня сталася масштабна трагедія, яка негативно вплинула на здоров'я, психіку людей, їхні соціальні, економічні й побутові умови життя та спричинила забруднення екологічної сфери. З Прип'яті було переселено у село Музичі 37 сімей і заселено у однокімнатні квартири, які будувалися для робітників, жителів села, Музичанським радгоспом. Протягом деякого часу переселенці змінювали місце проживання і селилися в інших селах та містах. Близько 20 сімей залишились проживати у селі Музичі. Після трагедії минуло 27 років, багато переселенців помирали. На сьогодні у с. Музичі проживає лише дві такі сім'ї та учасники ліквідатори ЧАЕС усього 21 особа²⁰. Проблеми втрати домівки переживають і ті люди, які покидають країну в пошуках кращої долі та заробітків за кордоном. В останні роки в Україні набули широкого розповсюдження міграційні процеси. Це в свою чергу позначилось на містах і селах. Для сільської громада села Музичі, великою перевагою є близькість до Києва. Тому жителі села Музичі у змозі працювати у Києві, а молодь учитися в столиці.

За останні десять років рівень народжуваності постійно знижується на тлі значного зростання рівня смертності. Середня тривалість життя у чоловіків 62 роки, у жінок 73 роки. На сьогодні різниця між середньою тривалістю життя чоловіків і жінок становить 11 років²¹. Погіршення здоров'я у жінок переважно викликане захворюваннями системи кровообігу, новоутвореннями, нещасними випадками та іншими зовнішніми чинниками. Жінки мають значно нижчу смертність, ніж чоловіки, зокрема у дітородному віці²², що обумовлює значну різницю у тривалості життя. Основні причини смерті – це хвороби ендокринної системи, розлади харчування, порушення обміну речовин та імунітету, хвороби системи кровообігу, хвороби кістково-м'язової системи та сполучних тканин.

У працездатному віці з усіх основних причин смерті жінки мають нижчу смертність, ніж чоловіки²³. Нижча смертність у жінок порівняно з чоловіками пов'язана з тим, що вони мають міцніше здоров'я. Вони дбайливіше ставляться до свого здоров'я, вчасно звертаються до лікарів. Як свідчать дослідження, ця стійка закономірність зумовлюється генетичними особливостями жіночої статі. Однак намагання пояснити цю закономірність смертності чоловіків тільки біологічними факторами багатьма вченими вважається непереконливим. Різні рівні їхньої смертності пояснюються не стільки особливостями фізичного плану, скільки різними умовами життя. Чоловіки звертаються по медичну допомогу лише на останній стадії захворювання. До

того ж серед жінок менше поширені шкідливі звички, які ускладнюють перебіг будь-якого захворювання. Про це свідчить опитування, проведене серед жителів села Музичі.

На сьогодні в Україні найнижчий рівень народжуваності спостерігається у промислово розвинутих областях та в Автономній Республіці Крим. Бажана кількість дітей становить 1,95 (у містах – 1,90, у селах – 2,05)²⁴. Достатній рівень доходів є найважливішою передумовою для народження бажаної кількості дітей. Значну роль у прийнятті подружньою парою рішення мати чи не мати бажану кількість дітей, відіграють житлові умови, ймовірність поліпшення яких на даний час для більшості сімей зменшилась, а також відсутність часу, який можна було б приділити сімейному вихованню дітей.

З 1993 року була запроваджена матеріальна допомога, а після 2005 року відбулося значне зростання коштів, яке триває і сьогодні. Тому зараз відбуваються деякі помітні зміни у народжуваності населення України. На сьогодні більшість шлюбних пар с. Музичі народжують дві дитини. Суттєвою проблемою демографічного розвитку с. Музичі є старіння населення. Поглиблення цього процесу призводить до зниження народжуваності. Внаслідок несприятливих змін у народжуваності відбувається деформація вікового складу населення, зменшення його демографічного і трудового потенціалів. Як наголошують жителі села Музичі на Київщині, надзвичайно низький рівень пенсій став однією з причин зниження народжуваності, тому що середнє покоління має тепер утримувати не тільки дітей, а й батьків.

У сільських поселеннях гострішою є проблема смертності населення, порівняно з міськими поселеннями: 19,6 % проти 14,3 %²⁵. Причин високої смертності населення багато. Серед них слід назвати низький рівень розвитку сфери охорони здоров'я, погіршення екологічної ситуації в індустріальних регіонах України, зростання вартості лікування та медикаментів, низьку якість медичних послуг, що надаються у сільських та районних лікувально-оздоровчих закладах.

Питома вага померлих у міських поселеннях становить 29,5 %, а в сільській місцевості – 70,5 %. Отже, на 100 померлих міських жителів припадає 240 сільських, стосовно сільських жінок це співвідношення дорівнює 278 особам, а стосовно чоловіків, 208 особам. Середній вік померлих у сільській місцевості на 5 років вищий, ніж у міській місцевості (у чоловіків на 4,2 року у жінок – на 4,1). Значною є різниця у тривалості життя чоловіків і жінок, оскільки ризик смерті для чоловіків значно вищий, ніж для жінок, а ймовірність смерті у працездатному віці для чоловіків досягає 37 %. Порівняно з розвинутими країнами значно вищою є смертність дітей до 1 року²⁶.

Скорочення чисельності сільського населення на 70 % відбувається за рахунок жінок у молодому віці. Це стало головною причиною падіння приросту і депопуляцією жителів села, яке значною мірою залежить від міграційного руху. Серед мігрантів із села 80 % є особами працездатного віку. Тут великою є частка жінок віком 15–24 роки, і це створює проблему “наречених” сільській місцевості та спонукає до вибуття з неї чоловіків і жінок. Майже 70 %, тих хто виїжджає із села, залишаються у містах. Інтенсивний відплив сільського населення негативно впливає не тільки на статево-вікову структуру, але й на формування трудового потенціалу²⁷.

Отже, вступ до шлюбу для сільської громади села Музичі означає початок сексуального життя і репродуктивну діяльність, а тривалість шлюбу визначає кількість дітей, народжених у подружжя. Досить поширеним є відкладання народження дитини в очікуванні сприятливих для цього обставин. Однак вихід за певну межу дітородного віку створює для жінки перешкоду для народження бажаної кількості дітей. Основна причина відкладення народження дітей для жителів села Музичі залишається недостатній рівень матеріального добробуту. Загальною позитивною особливістю шлюбності в Україні є національні стійкі традиції. Офіційно оформлені шлюби у селі Музичі на Київщині продовжують переважати. До того ж шлюби і народження дітей стають більш виваженими. В наш час є сім'ї, які значно підвищили свій рівень матеріального добробуту і визначилися у національному плані, почали розмовляти українською мовою. Помітною є тенденція звернення частини сімей до духовності. Показово, що в молодих людей з'являється потреба вінчатися, хрестити дітей.

Таким чином, для демографічного розвитку населення с. Музичі характерні такі процеси, як нестабільність шлюбу, зменшення народжуваності, високий рівень смертності і старіння населення. Порівняння спостережень, зафіксованих у селі Музичі, з даними, які стосуються України, дають підстави стверджувати, що зазначені процеси притаманні не лише українському селу, а усьому населенню України.

- ¹ Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. – К., 2004. – 66 с.
- ² Крисаченко В.С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри: Монографія. – К., 2005. – 368 с.
- ³ Кислий О.Є. Демографічний вимір історії. – К., 2005. – 328 с.
- ⁴ Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика. – К., 2007. – 362 с.
- ⁵ Цапок С.О. Етнодемографічна картина світу (енциклопедичне дослідження). – Львів. – 417 с.
- ⁶ Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е.М.Лібанової. – К., 2009. – 184 с.
- ⁷ Хвіст В.О. Демографічні зміни у складі населення незалежної України: [Монографія] – К.-Ніжин, 2011. – 207 с.
- ⁸ Про становище сімей в Україні: Державна доповідь за підсумками 2000 року. – К., 2001. – С. 13–14.
- ⁹ м. Боярка. Дані надані Відділом державної реєстрації актів цивільного стану Києво-Святошинського р-ну. Книга реєстрації актів цивільного стану про укладання шлюбу. Книга реєстрації актів цивільного стану про розірвання шлюбу.
- ¹⁰ Про становище сімей в Україні: Державна доповідь за підсумками 2000 року. – К., 2001. – С. 21–23.
- ¹¹ Населення України. Народжуваність в Україні в контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К., 2008. – С. 172.
- ¹² Махній М.М., Русанов Ю.А. Етносфера. Нариси з української етнодемографії та етнопсихології: Навч. посібник / За ред. М.А.Скока – Чернівці, 1999. – С. 127.
- ¹³ Джаман В.О. Демогеографічна ситуація в Україні: Конспект лекції. – Чернівці, 2005. – С. 10.
- ¹⁴ Історія села Музичі. – К., 2007. – С. 61.
- ¹⁵ Згідно з записами у книгах Виконавчого комітету Сільської ради (Київська обл., Києво-Святошинський р-н., с. Музичі)
- ¹⁶ м. Боярка. Дані надані Відділом реєстрації актів цивільного стану Києво-Святошинського р-ну. Журнал реєстрації народжуваності.
- ¹⁷ Семенюк А. Демографічна ситуація в Україні – Національна трагедія. – К., 2001. – С. 8–9.
- ¹⁸ Демографічна криза в Україні. Проблеми, дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. Стешенко. – 2001. – С. 316.
- ¹⁹ Кустовська О.В. Демографічний розвиток регіону (Статистичний аналіз і моделювання). – Тернопіль, 2008. – С. 28.
- ²⁰ Згідно з записом у книзі Музичанської сільської ради. (Переселенці з Чорнобиля).
- ²¹ Жилка Н., Іркіна Т., Стешенко В. Стан репродуктивного здоров'я України (методико-демографічний огляд). – К., 2001. – С. 127.
- ²² Основні причини високого рівня смертності в Україні. – К., 2010. – С. 6–7.
- ²³ Либанова Э. Продолжительность жизни населения. (Опыт комплексного исследования). – К., 1991. – С. 64.
- ²⁴ Рогожин О.Г. Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання. – К., 2004. – С. 52.
- ²⁵ Доценко А.І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. – К., 2010. – С. 187.
- ²⁶ Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки (колектив авторів). За ред. академіка НАН України С.І.Пирожкова. – К., 2003. – С. 174–175.
- ²⁷ Бугуцький О.А. Демографічна ситуація та використання людських ресурсів на селі. – К., 1999. – С. 68.

Статья посвящена комплексному исследованию этнодемографического развития Киевской области на примере одного сельского сообщества. Прослежены изменения демографической ситуации в селе за последние 10 лет. В исследовании использованы полевые материалы.

Ключевые слова: этнодемография, село Музичи, сельское сообщество, заключение брака, расторжение брака, рождаемость, смертность.

The article deals with complex ethno-demographic study of the development of Kyiv region on the example of one rural community. It traces how the demographic situation has changed in the village over the past 10 years. Field data is used in the study.

Keywords: ethnic demography, village Muzychi, rural community, marriage, divorce, birth and death rates.